

W badaniach nad genezą *Biblii gdańskiej* (1632) powtarza się pogląd, że wśród tekstów pomocniczych, z których korzystał Daniel Mikołajewski, redagując przekład gdański, poczesne miejsce miała czeska *Biblia kralická*, czyli wydany w latach 1579-1593 sześciotomowy,¹ pierwszy czeski przekład Pisma Świętego dokonany w duchu protestanckiej doktryny *solā Scripturā* z języków oryginalnych.²

Jan Szeruda pisał już w 1932 roku:

»[...] identyczne wyrażenia, dosłowne brzmienie wersetów i szyk wyrazów każą nam raczej sądzić, że rewizja *Biblii brzeskiej* w wydatny sposób posługiwała się *Biblią kralicką*, która tłumaczowi polskiemu więcej dawała materiału pomocniczego niż najlepsze przekłady zagraniczne. [...] Tak więc *kralicka* z nawiązką oddała *gdańskiej* to, co swego czasu wzięła z *brzeskiej*.«³

¹ *Bible kralická*, Kralice 1579-1593 (I: *Knihy Mojžišovy*, Kralice 1579; II: *Jozue – Ester*, Kralice 1580; III: *Job – Pišeň Šalomounova*, Kralice 1582; IV: *Proroci*, Kralice 1587; V: *Apokryfy*, Kralice 1588; VI: *Nový zákon*, Kralice 1593). Nowy Testament w edycji kralickiej ukazał się, jak się przyjmuje, w roku 1593. Była to zrewidowana wersja przekładu Jana Blahoslava, który po raz pierwszy ukazał się drukiem w roku 1564 (po raz drugi w 1568 roku). Rewizji edycji kralickiej dokonał Jan Nĕmčanský, zestawiając translację Jana Blahoslava, której podstawą był łaciński Nowy Testament w przekładzie Theodora Bezy, z oryginałem greckim – por. KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997, s. 175–209.

² HRABÁK, Josef – JEŘÁBEK, Dušan – TICHÁ, Zdeňka: *Průvodce po dějinách české literatury*, Praha 1976, s. 110.

³ SZERUDA, Jan: *Geneza i charakter Biblii gdańskiej*,

Tomasz LISOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza,

Poznań

Bohemizm semantyczny *mięśny* (2Cor 3:3, gr. σάρκινος) wobec problemu leksykalnej relacji między *Biblią gdańską* (1632) a *Biblią kralicką* (1593)

The semantics of the Bohemism *mięśny* (2 Cor 3:3, the σάρκινος gr.): The issue of filial lexical relation between the *Gdańsk Bible* (1632) and the *Kralice Bible* (1593)

In the verse 2 Cor 3:3 of the *Gdańsk Bible* (1632), translated by Daniel Mikołajewski, the adjective *mięśny* was used as the Polish equivalent of the Greek lexeme σάρκινος 'of the flesh; consisting of flesh, composed of flesh; pertaining to the body (as earthly and perishable material)'. In the remaining biblical locations, in which the lexeme σάρκινος appears in the Greek source text (Rom 7:14, 1 Cor 3:1, Heb 7:16), the adjective *cielesny* was used as its Polish equivalent in the *Gdańsk Bible*. By contrast, in the majority of other Polish Renaissance New Testament renderings, the adjective *cielesny* can be found in all of those biblical locations.

This interpretation of the Greek lexeme σάρκινος from the *Gdańsk Bible* is identical with the one observed in the Czech *Kralice Bible* (1593): in 2 Cor 3:3, the Czech adjective *masitý* (cf. Polish *mięśny*) was used, whereas in Rom 7:14, 1 Cor 3:1, Heb 7:16, the Czech adjective *tělesný* (cf. Polish *cielesny*) was used.

This distribution, which reflects the semantic distinctions observed in the two Bibles, was established by Erasmus of Rotterdam in his Renaissance Latin transla-

tion of the Greek New Testament, known as the *Novum Instrumentum* (Geneva, 1516). In the *Vulgate*, the Latin adjective *carnalis* 'fleshly, carnal (as opposed to *spiritalis*)' stands for the Greek σάρκινος in all of the locations discussed. However, in his translation Erasmus replaced the adjective *carnalis* with the adjective *carneus* 'of flesh' in the verse 2 Cor 3:3.

The semantic value of the Czech adjective *masitý* (vs. *tělesný*) reflects this change of meaning ('of flesh substantially' rendered as 'of meat').

This paper argues that Daniel Mikołajewski took into consideration distributive pattern of the equivalents of the Greek lexeme σάρκινος in the *Kralice Bible* and introduced it in the *Gdańsk Bible*, as reflected by the parallels in the use of the Polish adjective *mięśny* and the Czech adjective *masitý* in 2 Cor 3:3. Therefore, the Polish adjective *mięśny* in the verse 2 Cor 3:3 should be considered a contextual semantic Bohemism and another evidence of lexical filial relation between the Polish *Gdańsk Bible* and the Czech *Kralice Bible*.

Key words: Old Polish; Old Czech; Renaissance Bible translations; *Gdańsk Bible*; *Kralice Bible*; Mikołajewski, Daniel; biblical lexemes; Bohemisms; Erasmus of Rotterdam

Number of characters / words: 45 416 / 6 029

Secondary language(s): Old Polish; Old Czech; Greek; Latin

Irena Kwilecka zauważa, porównując *Biblię gdańską* z *Biblią brzeską*:

»Nowy przekład [...] trzyma się kurczowo oryginału i pod tym względem bliższy jest czeskiej *Biblii kralickiej*, do której nawiązuje między innymi w *Księgach apokryficznych*, przejmując stamtąd zestaw tych Ksiąg, tytuły i ich kolejność. W *Biblii gdańskiej* brak przedmowy, objaśnień i komentarzy, tak charakterystycznych dla *Biblii brzeskiej*. Wprowadzono jedynie wstępy do niektórych ksiąg, zaczerpnięte zazwyczaj z czeskiej *Biblii kralickiej*, i argumenty do poszczególnych rozdziałów.«⁴

Te spostrzeżenia znalazły empiryczne potwierdzenie w badaniach Tomasza Lisowskiego. Przeprowadzona przez niego porównawcza analiza kwantytatywno-dystrybucyjna leksykonów Nowego Testamentu *Biblii gdańskiej* (1632),⁵ Nowego Testamentu *Biblii brzeskiej* (1563),⁶ *Nowego Testamentu gdańskiego* (1606)⁷ oraz Nowego Testamentu *Biblii* w przekładzie Jakuba Wujka (1599)⁸ pozwoliła wyłonić w leksykonie Nowego Testamentu *Biblii gdańskiej* takie hasła, które poświadczane są wyłącznie w tym tekście lub w tym tekście i w tekście *Nowego Testamentu gdańskiego*, czyli w translacjach, w redagowaniu których uczestniczył Daniel Mikołajewski.⁹ Tak wyłonione leksemy zostały zestawione z ich odpowiednikami w Nowym Testamencie *Biblii kralickiej*.¹⁰ Celem tego zabiegu nie było jednak orzekanie, czy dany leksem jest bohemizmem,¹¹ a jedynie wskazanie na ewentualne zależności leksykalne przekładu gdańskiego od *Kr93*.

W obrębie poddanego analizie kontrastywnej wycinka leksykonu *Gd32*, przy uwzględnieniu szczegółowo określonych kryteriów morfologicznych i fonetycznych,¹² za pozostające w relacji filiacyjnej z ich odpowiednikami w *Kr93* uznać można 94 hasła tworzące tekst *Gd32* (zostały one użyte w 215 miejscach paralelnych z *Kr93*). Choć większość z nich nie jest bohemizmami, jednak ich pojawienie się w tekście *Gd32* uznać można za przejaw zależności filiacyjnej przekładu gdańskiego z 1632 roku od czeskiego przekładu kralickiego. Wyłonione w ten sposób hasła wskazujące na zależność leksykalną *Gd32* od *Kr93*, wraz z ich użyciami, stanowią 1,8 % leksykonu oraz 0,2 % tekstu *Gd32*.¹³

Warszawa 1932, s. 28-29. A następnie także: WOJAK, Tadeusz: *Studium o Biblii gdańskiej*, in: *Z Problemów Reformacji* 5 (1985), s. 17-47, tu s. 25.

⁴ KWILECKA, Irena: *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań 2003, s. 335-352, 347.

⁵ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *Biblii gdańskiej* z 1632 roku, posługiwał się będę skrótem – *Gd32*. Korzystam ze skanu egzemplarza *Biblii gdańskiej* z 1632 roku, przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Biblia Święta, to jest Księgi Starego i Nowego Przymierza z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone*, Gdańsk 1632.

⁶ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *Biblii brzeskiej* z 1563 roku, posługiwał się będę skrótem – *Brz63*. Korzystam ze współczesnego reprintu *Biblii brzeskiej* wraz z komentarzami, wydane w serii *Biblia Slavica* – ROTHE, Hans – SCHOLZ, Friedrich (ed.): *Brester Bibel 1563*, I-II, Paderborn – München – Wien – Zürich 2001.

⁷ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *gdańskim* z 1606 roku, posługiwał się będę skrótem – *NTg06*. Korzystam ze skanu egzemplarza *Nowego Testamentu gdańskiego* z 1606 roku, przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa z greckiego na polski język z pilnością przełożony. A teraz znowu przejrzany i z dozwoleń Starszych wydany*, Gdańsk 1606.

⁸ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *Biblii* Jakuba Wujka z 1599 roku, posługiwał się będę skrótem – *Wuj99*. Korzystam ze skanu *Biblii* Jakuba Wujka z 1599 roku, przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Biblia, to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu, według łacińskiego przekładu starego, w Kościele powszechnym przyjętego, na polski język znowu z pilnością przełożone, z dokładaniem tekstu żydowskiego i greckiego i z wykładaniem katolickim trudniejszych miejsc do obrony wiary świętej powszechniej przeciw kacerztwom tych czasów należących*, tłum. Jakub WUJEK, Kraków 1599.

⁹ LISOWSKI, Tomasz: *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań 2010, s. 351-387.

¹⁰ Odtąd, pisząc o Nowym Testamencie *Biblii kralickiej* z 1593 roku, posługiwał się będę skrótem – *Kr93*. Korzystam ze zdigitalizowanej wersji pierwodruku z 1593 roku: *Nový Zákon vnově vydaný*, [Kralice] 1593, <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10861207-0>.

¹¹ Wśród leksemów wskazujących na ewentualną zależność filiacyjną między *Kr93* a *Gd32* znalazły się też takie, które należą do leksyki odziedziczonej z języka prasłowiańskiego, a więc z punktu widzenia genetycznego wspólnej dla języka czeskiego i polskiego, np. gr. ἀστοχέω – czes. *cíf* i pol. *ceľ* w 1Tim 1:6 – *Kr93*: *od cífe pobľúdi* cf. *Gd32*: *uchybić ceľu*; *NTg06*: *obľqđzić się*; *Brz63*: *ubľqđzić*; *Wuj99*: *obľqđzić się*. Por. LISOWSKI, *Sola Scriptura* (↵ ref. 9), s. 355.

¹² Por. LISOWSKI, *Sola Scriptura* (↵ ref. 9), s. 352-355.

¹³ Por. LISOWSKI, *Sola Scriptura* (↵ ref. 9), s.384-387.

34 spośród tak wyłonionych haseł wspólnych dla Gd32 i Kr93 na tle leksykonu polszczyzny szesnastowiecznej, który został zrekonstruowany na podstawie tekstów tworzący kanon źródłowy *Słownika polszczyzny XVI wieku*,¹⁴ to leksemy wyjątkowe.¹⁵ Ich niewielka liczba (lub całkowity brak) poświadczeń w materiałach SPXVI dowodzi, że wyrazy te znajdowały się na marginesie ówczesnej leksyki polskiej, a ich pojawienie się w przekładach nowotestamentowych wskazuje na to, że ich występowanie ograniczone było względami tekstowo-stylistycznymi (zależność od biblijnego przekładu czeskiego).¹⁶

Do nich zaliczyć należy hasła w ogóle niepoświadczone w SPXVI: *rozumiteľnie* (1Cor 14:19 TR: ¹⁷ νοῦς; Kr93: *srozumiteľně*);¹⁸

2) hasła z 1 poświadczeniem w SPXVI: *dychać* (Act 9:1 TR: ἐμπνέω; Kr93: *dychati*),¹⁹ *kotlarz* (2Tim 4:14 TR: χαλκεύς; Kr93: *kotlář*),²⁰ *nałamaný* (Mat 12:20, gr. συντριβω; Kr93: *nałomený*),²¹ *oliwka* (Iac 3:12 TR: ἐλαία; Kr93: *olívka*),²² *przylatować* (Mat 13:32 TR: ἔρχομαι; Kr93: *přiletěti*),²³ *siniałość* (1Pet 2:24 TR: μώλωψ; Kr93: *zsinalost*),²⁴ *spofmieszczanin* (Eph 2:19 TR: συμπολίτης; Kr93: *spofuměšťan*),²⁵ *ukryty* (Heb 11:23 TR: κρύπτω; Kr93: *ukryt*),²⁶ *uwarowanie się* (1Cor

¹⁴ MAYENOWA, Maria Renata et al. (ed.): *Słownik polszczyzny XVI wieku, I-XXVII*, Wrocław – Kraków – Warszawa 1966–2016. Odtąd, powołując się na ten słownik, posługiwał się będę skrótem – SPXVI.

¹⁵ Wprawdzie *Biblia gdańska* została wydana już w XVII stuleciu, w roku 1632, prace nad nią rozpoczęły się dużo wcześniej, na początku XVII wieku – por. SIPAYŁO, Maria: *W sprawie genezy Biblii gdańskiej*, in: *Reformacja w Polsce* 6 (1934), s. 144-151, tu s. 146; KOSSOWSKA, Maria: *Biblia w języku polskim*, II, Poznań 1969, s. 85-112; PIETKIEWICZ, Rajmund: *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim, I: Od początku do 1638 roku*, Poznań 2016, s. 497-503). Kompetencja językowa jej tłumacza, Daniela Mikołajewskiego (1560-1633; por. SIPAYŁO, Maria: *Daniel Mikołajewski*, in: *Polski słownik biograficzny*, XXI, Wrocław 1976, s. 154-156) w dużej mierze kształtowała się w drugiej połowie XVI wieku.

¹⁶ Takie oddziaływanie wzorców czeskich na polszczyznę biblijną sięga doby staropolskiej. Tłumacze polscy sięgali po biblijne przekłady czeskie w poszukiwaniu adekwatnych rozwiązań translacyjnych. Por. URBANČYK, Stanisław: *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich, I: Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma św.*, Kraków 1946; KYAS, Vladimír: *Česká předloha staropolského žaltáře*, Praha 1962; ROSPOND, Stanisław: *Z badań nad stosunkami językowymi polsko-czeskimi do XVI w.*, in: *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* 4 (1963), s. 103-215; CYBULSKI, Marek: *Bohemizmy ortograficzne w drugiej i trzeciej części Psalterza floriańskiego*, in: *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 32 (1986), s. 43-50; IDEM: *Bohemizmy leksykalne w piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego*, in: *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica* 23 (1990), s. 51-64; IDEM: *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1988; IDEM: *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Składnia zdania pojedynczego*, Łódź 1993; KWILECKA, Irena: *Bible tchéque médiévale et les traductions bibliques anciennes polonaises. Précis de problèmes des recherches*, in: EADEM: *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań 2003, s. 197-198; EADEM: *Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne (zarys problematyki badawczej)*, in: *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica* 23 (1990), s. 73-82; LISOWSKI, Tomasz – MIGDAŁ, Jolanta: *Leksemy osobliwe w miejscach słownikowo różnych Psalterza floriańskiego i puławskiego*, in: KUĆAŁA, Marian – KRAŻYŃSKA, Zdzisława (ed.): *Studia historycznojęzykowe*, I, Kraków 1994, s. 101-112. Język czeski oddziałujący na kształt językowy polskich średniowiecznych przekładów biblijnych przyczyniał się do wzrostu sprawności funkcjonalnej polszczyzny i wpływał na wzrost jej intelektualizacji. Por. LEWASZKIEWICZ, Tadeusz: *Rola przekładów Biblii w formowaniu języków literackich europejskiego kręgu kulturalnego*, in: KAMIŃSKA, Maria – MAŁEK, Ewa (ed.): *Biblia a kultura Europy*, Łódź 1992, s. 232-248, tu 242; IDEM: *Rola kontaktów językowych we wstępnym okresie formowania się słowiańskich języków literackich (na tle ogólniejszym)*, in: GALSTER, Bogdan (ed.): *Z polskich studiów slawistycznych: VIII: Językoznawstwo. Prace na XI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Bratysławie 1993*, Warszawa 1992, s. 133-138, tu s. 136; IDEM: *O potrzebie nowego spojrzenia na genezę polskiego języka literackiego (z uwzględnieniem tła ogólnoeuropejskiego)*, in: KUĆAŁA, Marian – KRAŻYŃSKA, Zdzisława (ed.): *Studia historycznojęzykowe*, I, Kraków 1994, s. 213-220, tu s. 215-217.

¹⁷ TR – STEPHANUS (ESTIENNE), Robert (ed.): *Novum Testamentum Graece*, Genève 1550, <https://biblehub.com/tr/matthew/1.htm>.

¹⁸ 1Cor 14:19 – Brz63, NTg06: *według wyrozumienia; Wuj99: rozumieniem*.

¹⁹ Act 9:1 – Brz63: *być zapalonym; Wuj99: parskać; NTg06: dychać*.

²⁰ 2Tim 4:14 – Brz63: *rodgieser; Wuj99: mosiężnik; NTg06: kotlarz*.

²¹ Mat 12:20 – Brz63, NTg06: *stfuczony; Wuj99: zgniecony*.

²² Iac 3:12 – Brz63: *oliwa; Wuj99: jagoda winna; NTg06: oliwka*.

²³ Mat 13:32 – Brz63, Wuj99, NTg06: *przychodzić*.

²⁴ 1Pet 2:24 – Brz63: *raz siniały; Wuj99, NTg06: siność*.

²⁵ Eph 2:19 – Brz63, Wuj99: *mieszczanin; NTg06: spofmieszczanin*.

²⁶ Heb 11:23 – Brz63, NTg06: *skryty; Wuj99: kryć*.

7:2 TR: –; Kr93: *uvaronáni se*),²⁷ *wynafożyć* (Mar 5:26 TR: *δαπανάω*; Kr93: *γυναfožiti*),²⁸ *zachowanie* (1Cor 7:19 TR: *τήρησις*; Kr93: *zachonánáni*),²⁹ *zrownać* (Luc 19:44 TR: *ἐδαφιζω*; Kr93: *srownati*);³⁰

3) hasła z 2 poświadczaniem w SPXVI: *bezprawie* (Act 7:24 TR: *ἀδικέω*; Kr93: *bezprávi trpěti*; Gd32: *bezprawie cierpieć*),³¹ *dołamać* (Mat 12:20 TR: *κατάγνυμι*; Kr93: *dołomiti*),³² *gorliwie* (Luc 22:44 TR: *ἐκτενέστερον*; Kr93: *horlivě*),³³ *hojny* (Rom 15:29 TR: *πλήρωμα*; Kr93: *hojný*),³⁴ *obwinąć* (Mar 15:46 TR: *ἐνειλέω*; Kr93: *obvinúti*),³⁵ *odrzec się* (2Cor 4:2 TR: *ἀπειπον*; Kr93: *odřeknúti se*),³⁶ *samcofoźnik* (1Cor 6:9 TR: *ἀρσενοκοίτης*; Kr93: *samcoložník*),³⁷ *trapić się* (Mat 8:6 TR: *βασανίζω*; Kr93: *trápiti se*),³⁸ *wybiec* (Act 19:16 TR: *ἐκφεύγω*; Kr93: *vyběhnúti*),³⁹ *wyłączając* (3Ioan 1:10 TR: *ἐκβάλλω*; Kr93: *vyloučiti*),⁴⁰ *wysokomyślny* (1Tim 6:17 TR: *ὕψηλοφρονέω*; Kr93: *vysokomyslný*),⁴¹ *zmiłowycząc się* (Rom 9:16 TR: *ἐλεέω*; Kr93: *smilónavati se*);⁴²

4) hasła z 3 poświadczaniem w SPXVI: *zawidzieć* (Iac 4:2 TR: *ζηλώω*; Kr93: *záviděti*);⁴³

5) hasła pochodzące ze źródeł nienależących do kanonu SPXVI, nieobjęte statystyką:⁴⁴ *powiadomy* (Act 26:3 TR: *γνώστης*; Kr93: *ronědom*),⁴⁵ *przypiąć się* (Act 28:3 TR: *καθάπτω*; Kr93: *připěti se*),⁴⁶ *spółdziedziczka* (1Pet 3:7 TR: *συγκληρονόμος*; Kr93: *spoludědička*).⁴⁷

Na odrębną uwagę zasługuje pojawiający się w Gd32 w wersecie 2Cor 3:3 leksem *mięśny*, który w tym miejscu biblijnym jest odpowiednikiem czeskiego leksemu *masitý*:⁴⁸

2Cor 3:3

Gd32: »Gdyż to jawna jest, żeście listem Chrystusowym przez usługę naszą zgotowanym, napisanym nie inkaustem, ale Duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serc *mięśnych*.«

Kr93: »Nebo to zjavně jest, že jste vy list Kristův, zpravený skrze přisluhování naše, napsaný ne čermdlem, ale Duchem Boha živého, ne na deskách kamenných, ale na deskách srdce *masitých*.«

Hasło *mięśny* w leksykonie Gd32 uznać należy za *hapax legomenon*. Przymiotnik ten bowiem wystąpił w tekście tego przekładu tylko w cytowanym tu miejscu biblijnym. Jest on także na tle leksykonów Brz63, NTg06 oraz Wuj99 osobliwością leksykalną tekstu zredagowanego przez Daniela Mikołajewskiego.⁴⁹

Czeskie *masitý* i polskie *mięśny* są ekwiwalentami greckiego przymiotnika *σάρκινος* 'of the flesh; consisting of flesh, composed of flesh; pertaining to the body (as earthly and perish-

²⁷ 1Cor 7:2 – Brz63: *uwiarowanie*; Wuj99: –; NTg06: *uwarowanie się*.

²⁸ Mar 5:26 – Brz63, NTg06: *nafożyć*; Wuj99: *wydać*.

²⁹ 1Cor 7:19 – Brz63, Wuj99, NTg06: *zachowanie*.

³⁰ Luc 19:44 – Brz63: *położyć równą z ziemią*; Wuj99: *obalić na ziemię*; NTg06: *zrownać*.

³¹ Act 7:24 – Brz63: *cierpiący krzywdę*; Wuj99, NTg06: *ukrzywdzony*.

³² Mat 12:20 – Brz63, Wuj99, NTg06: *złamać*.

³³ Luc 22:44 – Brz63, NTg06: *pilnie*; Wuj99: *długo*.

³⁴ Rom 15:29 – Brz63, NTg06: *zupelny*; Wuj99: *obfitość*.

³⁵ Mar 15:46 – Brz63, Wuj99, NTg06: *uwinąć*.

³⁶ 2Cor 4:2 – Brz63, NTg06: *odrzucić*; Wuj99: *odrzucać*.

³⁷ 1Cor 6:9 – Brz63, Wuj99: *sodomczyk*; NTg06: *samcofoźnik*.

³⁸ Mat 8:6 – Brz63, Wuj99, NTg06: *być trapionym*.

³⁹ Act 19:16 – Brz63: *zuciekać*; Wuj99: *uciec*; NTg06: *uciekać*.

⁴⁰ Ioan 16:2 – Brz63: *ruszać*; Wuj99: *wyłączyc*.

⁴¹ 1Tim 6:17 – Brz63: *wynosić się sercem*; Wuj99: *rozumieć wysoce*; NTg06: *rozumieć wysoko*.

⁴² Rom 9:16 – Brz63: *zmiłowac się*; Wuj99: *litujacy się*; NTg06: *zmiłujacy się*.

⁴³ Iac 4:2 – Brz63, NTg06: *żądać z chucią*; Wuj99: *być zawisnym*.

⁴⁴ Fakt, że leksemy te w SPXVI notowane są ze źródeł pozostających poza kanonem, świadczy, że były one wyrazami słabo rozpowszechnionymi w ówczesnej polszczyźnie.

⁴⁵ Act 26:3 – Brz63, Wuj99, NTg06: *być świadomym*.

⁴⁶ Act 28:3 – Brz63, NTg06: *uchwycić się*; Wuj99: *ujac się*.

⁴⁷ 1Pet 3:7 – Brz63: *dziedzic spoleczny*; Wuj99: *dziedziczka spolna*; NTg06: *spoldziedzic*.

⁴⁸ Nie był on przedmiotem analizy zaprezentowanej w opracowaniu LISOWSKI, *Sofa Scriptura* (↵ ref. 9), ponieważ para leksemów *masitý* – *mięśny* nie spełnia przyjętego tam kryterium morfologicznego.

⁴⁹ Por. LISOWSKI, *Sofa Scriptura* (↵ ref. 9), s. 263.

able material)⁵⁰; 'cielesny, będący z ciała (o sercu 2Cor 3:3)'; 'zmysłowy, należący do domeny ciała'.⁵¹

Grecki przymiotnik σάρκινος, będący derywatem od rzeczownika σάρξ 'flesh, body, human nature, materiality; kindred';⁵² 'ciało',⁵³ wystąpił w tekście Nowego Testamentu w sumie 4 razy, poza wspomnianym już werselem 2Cor 3:3, także w następujących wersach Rom 7:14,⁵⁴ 1Cor 3:1⁵⁵ oraz Heb 7:16.⁵⁶ W tych trzech wersach odpowiednikiem greckiego σάρκινος w tekście Gd32 jest przymiotnik *cielesny*. SPXVI na podstawie tekstów źródłowych tak definiuje jego ówczesne znaczenie: 'związany z ciałem, często z odcieniem ujemnym, w przeciwieństwie do strony duchowej, utworzony z ciała; widomy, materialny; osobisty'; 'lubieżny, zmysłowy'.⁵⁷ Podobnie rzecz się ma w wypadku Kr93 – w tych trzech wersach greckie σάρκινος oddane zostało przez czeski leksem *tělesný* 'tělesný; hmotný, skutečný, smyslový'.⁵⁸

Znamienne więc jest to, że rozkład polskich i czeskich ekwiwalentów greckiego leksemu σάρκινος w obu zestawianych przekładach jest identyczny. Ta zależność staje się jeszcze bardziej wyrazista, jeśli prześledzimy dystrybucję polskich ekwiwalentów w innych renesansowych przekładach nowotestamentowych. W większości z nich we wszystkich czterech miejscach biblijnych greckie σάρκινος oddawane jest przez polskie *cielesny*. Taki stan rzeczy panuje w translacjach kręgu katolickiego, dla których tekstem wyjściowym była łacińska *Wulgata*. A są to przekłady przedsochorowe – *Nowy Testament krakowski* (1556),⁵⁹ *Biblia* Leopolda (1561),⁶⁰ oraz

⁵⁰ Thayer's Greek Lexicon, Electronic Database. Copyright 2002, 2003, 2006, 2011 by BibleSoft, Inc. All rights reserved. Used by permission, <https://biblehub.com/greek/4560.htm>.

⁵¹ POPOWSKI, Remigiusz: *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich hasel, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995, hasło: σάρκινος, s. 550.

⁵² Strong's Concordance. Bible Hub, <https://biblehub.com/greek/4561.htm>.

⁵³ POPOWSKI, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu* (← ref. 51), hasło: σάρξ, s. 550.

⁵⁴ Rom 7:14 TR: Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Gd32: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny, alem ja *cielesny*, zaprzędany pod grzech.« Kr93: »Vímе zajisté, že Zákon jest duchovní, ale já jsem *tělesný*, prodaný hříchu.«

⁵⁵ 1Cor 3:1 TR: Καὶ ἐγὼ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκίκοις, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Gd32: »I ja, bracia! nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym* i jako niemowlątkom w Chrystusie.« Kr93: »A já, bratří, nemohl jsem vám mluvit jako duchovním, ale jako *tělesným*, jako maličkým v Kristu.«

⁵⁶ Heb 7:16 TR: Ὅς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου. Gd32: »Który się stał nie według zakonu przykazania *cielesnego*, ale według mocy żywota nieskazitelnego.« Kr93: »Kterýžto učiněn jest knězem ne podle zákona přikázání *tělesného*, ale podle moci života neporušitelného.«

⁵⁷ MAYENOWA et al., *Słownik polszczyzny XVI wieku* (← ref. 14), III, hasło: *cielesny*, <http://spxvi.edu.pl/indeks/szukaj/?tryb=0&q=cielesny&typ=&porzadek=0>.

⁵⁸ BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: *Malý staročeský slovník*, Praha, 1979, <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=masn%u00fd>.

⁵⁹ *Nowy Testament polskim językiem wyłożony według doświadszonego łacińskiego textu od Kościoła Krześciańskiego przyjętego. K temu przyłożono lekcje i prorocstwa z Starego Zakonu wzięte, które przy Ewangeliach bywają czytane*, Kraków 1556, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/11703/edition/10492/content>. Posługiwał się będę skrótem – *Krak56*.

Krak56 – Rom 7:14: »Wiemy bowiem, iż zakon duchowny jest. A ja jestem *cielesny*, zaprzędany pod grzechem.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*. Jako malutkim w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Objawieni iż listem jesteście Chrystusowym sprawionym od nas, napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »[...] który nie według zakonu przykazania *cielesnego* uczynion jest, ale według mocy żywota nieskazzonego.«

⁶⁰ *Biblia to iest Księgi Starego i Nowego Zakonu na polski język z pilnością według łacińskiej Biblii od Kościoła Krześciańskiego powszechnego przyjęty, nowo wyłożona*, tłum. Jan Leopolda vel Nycz, Kraków 1561, <https://polona.pl/item/11633395/2/>. Posługiwał się będę skrótem – *Leop61*.

Leop61 – Rom 7:14: »Bo to wiemy, iż zakon duchowny jest, a ja jestem *cielesny*, zaprzędany pod grzech, bo to, co czynię, nie rozumiem.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*. Jako malutkim w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Objawieni będąc, że jesteście listem Chrystusowym, sprawionym od nas, i napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach *cielesnych* serca waszego.« Heb 7:16: »[...] który się stał nie według zakonu przykazania *cielesnego*, ale według mocy żywota nieskazistego.«

posoborowe – *Nowy Testament* w przekładzie Jakuba Wujka (1593),⁶¹ a zwłaszcza *Biblia* w przekładzie Jakuba Wujka, w opracowaniu komisji jezuickiej (1599).⁶² Zauważmy, że w *Wulgacie*⁶³ ekwiwalentem greckiego leksemu σάρκινος we wszystkich czterech miejscach biblijnych jest przymiotnik *carnalis*⁶⁴ 'fleshly, carnal (opp. to spiritalis)'.⁶⁵

Przymiotnik *cielesny* jest także jedynym polskim ekwiwalentem greckiego leksemu σάρκινος w poprzedzających edycję *Biblii gdańskiej* translacjach kręgu ewangelickiego, dla których zgodnie z deklaracjami tłumaczy podstawą był grecki tekst Nowego Testamentu. Są to: *Nowy Testament królewicki* w przekładzie Stanisława Murzynowskiego (1551/1552),⁶⁶ *Biblia brzeska* (1563),⁶⁷ *Nowy Testament gdański* (1606),⁶⁸ w redagowaniu którego uczestniczył także Daniel Mikołajewski, tłumacz *Biblii gdańskiej*.

Jednak w wypadku czterech wariantów translacji Szymona Budnego z lat 1570, 1572, 1574 i 1589,⁶⁹ które powstały w środowisku antytrynitarskim (braci polskich), dla których podstawą

⁶¹ *Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa, znowu z łacińskiego i greckiego na polskie wiernie a szczerze przełożony*, tłum. Jakub WUJEK, Kraków 1593. Korzystam ze skanu egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Posługiwał się będę skrótem – Wuj93.

Wuj93 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny: a jam jest *cielesny*, zaprzędany pod grzechem.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*. Jako malutkie w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Oznajmieni że jesteście listem Chrystusowym, od nas sprawionym, i napisanym nie czernidłem, ale Duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »Który się nie stał wedle zakonu, ktorego rozkazanie jest *cielesne*, ale wedle mocy żywota, który skażon być nie może.«

⁶² Wuj99 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny: a jam jest *cielesny*, zaprzędany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*. Jako malutkim w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Oznajmieni że jesteście listem Chrystusowym, od nas sprawionym, i napisanym nie inkaustem, ale Duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »Który nie wedle zakonu rozkazania *cielesnego* stał się, ale wedle mocy żywota nieskazitelnego.«

⁶³ *Biblia Sacra Latina ex Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti V. et Clementis VIII.*, London 1977. Dalej będę się posługiwał skrótem – *Vulg.*

⁶⁴ *Vulg.* – Rom 7:14: »Scimus enim quod lex spiritalis est: ego autem *carnalis* sum venundatus sub peccato.« 1Cor 3:1: »Et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi *carnalibus*; tamquam parvulis in Christo.« 2Cor 3:3: »Manifestati quoniam epistula estis Christi, ministrata a nobis, et scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis *carnalibus*.« Heb 7:16: »Qui non secundum legem mandati *carnalis* factus est, sed secundum virtutem vitae insolubilis.«

⁶⁵ LEWIS, Charlton T. – SHORT, Charles (ed.): *A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Revised, enlarged*, Oxford 1879, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Dcarnalis>.

⁶⁶ ROTHE, Hans – ŁUCZAK, Arleta (ed.): *Des Neuen Testaments Erster Teil: Die vier heiligen Evangelien des Matthäus, Marcus, Lucas und Johannes aus dem Griechischen in die Polnische Sprache übertragen und mit einer kurzen Auslegung erklärt von Stanisław MURZYŃSKI*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2008. Posługiwał się będę skrótem – Murz52.

Murz52 – Rom 7:14: »Abowiemi wiem, iż zakon duchowny jest, a ja *cielesny* jestem, zaprzędany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*, jako działkam w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »[...] gdy okazujecie, że jesteście listem Chrystusowym, przez naszą posługę sprawionym, napisanym nie czernidłem, ale duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »[...] który się zsał nie według zakonu przykazania *cielesnego*, ale według mocy żywota nieskończonego.«

⁶⁷ Brz63 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny, ale ja *cielesny* jestem, zaprzędany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia! Nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym* i prawie jako niemowniaktom w Krystusie.« 2Cor 3:3: »Gdy się okazuje, że jesteście listem Krystusowym przez naszą posługę sprawionym, napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »Który się nie stał kapłanem z zakonu, ktorego rozkazanie jest *cielesne*, ale z mocy żywota, który zepsowan być nie może.«

⁶⁸ NIgd06 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny, a ja jestem *cielesny*, zaprzędany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*, jako niemowniaktom w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Gdy się okazuje, że jesteście listem Chrystusowym przez naszą posługę sprawionym, napisanym nie inkaustem, ale Duchem Boga żywego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *cielesnych*.« Heb 7:16: »Który nie wedle zakonu rozkazania *cielesnego* zstał się, ale wedle mocy żywota nieskazitelnego.«

⁶⁹ *Nowy Testament*, tłum. Szymon BUDNY, Nieśwież 1570, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=4262&from=FBC>; *Biblia, to jest księgi Starego i Nowego Przymierza znowu z języka ebrejskiego, greckiego i łacińskiego na polski przełożone*, tłum. Szymon BUDNY, [Nieśwież, Zasław lub Ulza?] 1572,

przekładu Nowego Testamentu był tekst grecki, dystrybucja ekwiwalentów greckiego σώκιος jest identyczna jak w *Biblii gdańskiej* – w wersecie 2Cor 3:3 w tych tekstach pojawia się przymiotnik *mięśny*,⁷⁰ w pozostałych trzech wersecach (Rom 7:14, 1Cor 3:1, Heb 7:16)⁷¹ wystąpił przymiotnik *cielesny*. Ten stan rzeczy zapewne za przekładem Szymona Budnego powtórzony został przez antytrynitarza Walentego Smalcusa w opracowanym przez niego *Nowym Testamencie rakowieckim* z 1606 roku.⁷² Natomiast inny tłumacz kręgu antytrynitarzkiego, ostro krytykujący przekład Szymona Budnego,⁷³ Marcin Czechowic w swoim *Nowym Testamencie* z 1577⁷⁴ roku we wszystkich czterech miejscach biblijnych przywołuje, podobnie jak to ma miejsce w większości polskich renesansowych translacji, leksem *cielesny*.⁷⁵

W Nowym Testamencie ciało (gr. σάρξ oraz gr. σῶμα) ujmowane jest jako jeden z głównych elementów ontologiczno-strukturalnych kondycji ludzkiej. Kontrastowe przeciwstawienie ciała i ducha służy uwydatnieniu wyższości ducha nad ciałem. Ciało bowiem jest słabe, cierpiące, wprawdzie podtrzymujące życie, ale niebędące jego zasadą.

Ciało jest narzędziem, z jednej strony, dobra (w takim ujęciu w Nowym Testamencie przywoływany bywa przede wszystkim leksem σῶμα),⁷⁶ z drugiej strony, zła, grzechu, rozumiane go jako wykroczenie przeciwko Bogu (w takim ujęciu w Nowym Testamencie przywoływany bywa przede wszystkim leksem σάρξ).⁷⁷ Nie oznacza to jednak, że ciało jest grzeszne z natury, ani też że jest niezbędne do popełnienia grzechu. W teologii biblijnej Nowego Testamentu za sprawą otwarcia się na działanie Ducha Świętego ciało, wydane wcześniej na służbę grzechowi, doznaje reorientacji i staje się narzędziem czynienia dobra.⁷⁸ Antyteza ciało – duch w Nowym

<https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=4263&from=pubstats>; *Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu miejscach za pewnymi dowodami od przysad przez Simona Budnego oczyszczone, i krotkimi przypiskami po krajoch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, które każdej jak miar odmiany przyczyny ukazują*, tłum. Szymon BUDNY, [Łosk?] 1574, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=120603>; *Nowy Testament*, tłum. Szymon BUDNY, Łosk 1589, <https://polona.pl/item/nowy-testament.NzY4NzA1Nw/309/#info:metadata>. Pisząc o tych przekładach, posługiwał się będę skrótem – Bud70/72/74/89.

⁷⁰ Bud70/72/74/89 – 2Cor 3:3: »Objawieni (będąc) zeście list Krystusow [Bud74/89: Christusa], sprawiony od nas, napisany nie czernidlem, ale duchem Boga żywiącego, nie na deskach kamiennych, ale na deskach serca *mięśnych*.«

⁷¹ Bud70/72/74/89 – Rom 7:14: »Wiemy bo że zakon duchowny jest, a zaś *cielesny* jestem, zaprzedan pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*, jako dzieciom w Krystusie [Bud74/89: Christusie].« Heb 7:16 [Heb 7:6]: »Który nie wedle zakonu *cielesnego* przykazania uczynion, ale wedle mocy żywota nierozruszliwego.«

⁷² *Nowy Testament, to iest, wszystkie pisma Nowego Przymierza, z greckiego języka na polski z nowu wiernie przełożone: Przez niektóre sflugi Słowa Bożego, tajemnic niebieskich i językow do takiej prace potrzebnych wiadome, i Starsze tych Zborow, które wyznawają, że nikt inszy, jedno Ociec Pana naszego Jezusa Christusa, jest onym jedynym Bogiem izraelskim, a że on człowiek Jezus Nazaranski, który się z Panny narodził, a żaden inszy oprócz niego, albo przed nim, jest jednorodnym Synem Bożym*, tłum. W. SMALC, Raków 1606, <https://polona.pl/item/nowy-testament-to-iest-wszystkie-pisma-nowego-przymierza.NzUyOTA2Njk/1/#info:metadata>. Posługiwał się będę skrótem – Smal06.

Smal06 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon duchowny jest. A ja *cielesny* jestem, zaprzedany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem mówić wam jako duchownym, ale jako *cielesnym*, jako niemowiętkom w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Objawieni że jesteście listem Chrystusowym, usługowaniem naszym sprawionym, napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywiącego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *mięśnych*.« Heb 7:16: »Który się nie wedle zakonu przykazania *cielesnego* zstał, ale wedle mocy żywota nieskazitelnego.«

⁷³ KOSSOWSKA, *Biblia w języku polskim*, II (< ref. 15), s. 36.

⁷⁴ *Nowy Testament to jest wszystkie pisma Nowego Przymierza z greckiego języka na rzecz polską wiernie i szczerze przełożone*, tłum. Marcin CZECHOWIC, Kraków 1577, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=3611&from=FBC>. Posługiwał się będę skrótem – Czech77.

⁷⁵ Czech77 – Rom 7:14: »Bo wiemy, iż zakon jest duchowny, a ja jestem *cielesny*, zaprzedany pod grzech.« 1Cor 3:1: »I ja, bracia, nie mogłem wam mówić jako duchownym, ale jako *cielesnym*, jako niemowiętkom w Chrystusie.« 2Cor 3:3: »Objawieni że jesteście listem Chrystusowym, usługowaniem naszym sprawionym, napisanym nie inkaustem, ale duchem Boga żywiącego, nie na tablicach kamiennych, ale na tablicach serca *mięśnych*.« Heb 7:16: »Który się nie stał wedle zakonu, którego rozkazanie jest *cielesne*, ale wedle mocy żywota, który skażon być nie może.«

⁷⁶ LÉON-DUFOUR, Xavier (ed.): *Słownik teologii biblijnej*, tłum. Kazimierz ROMANIUK, Poznań 1994, s. 145.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 145.

⁷⁸ WIDŁA, Bogusław: *Słownik antropologii Nowego Testamentu*, Warszawa 2003, s. 32.

Testamencie ujmować należy zatem jako dualizm moralny. Ciało oznacza to, co ziemskie, duch zaś to, co niebieskie.⁷⁹

W wersecie 2Cor 3:3 przymiotnik σάρκινος występuje w wyrażeniu ἡ πλάξ σάρκινα ('tablica cielesna'), dla którego antytezą jest wyrażenie ἡ πλάξ λίθινη ('tablica kamienna'). Przeciwwstawienie przymiotnika λίθινος 'kamienny' przymiotnikowi σάρκινος 'dotyczący ciała, cielesny' obok wspomnianych chrześcijańskich asocjacji o charakterze wartościującym, moralnym, jakim obarczone jest zwłaszcza w listach św. Pawła pojęcie ciała, uruchamia sem substancjalny – 'tablica wykonana z kamienia' vs. 'tablica wykonana z ciała (ludzkiego)'. Sem ten mieści się w wartości semantycznej zarówno greckiego leksemu σάρκινος, jak i łacińskiego *carnalis*. Na podstawie dany SPXVI możemy wnosić, że także szesnastowieczne znaczenie polskiego leksemu *cielesny*, który w większości renesansowych przekładów nowotestamentowych jest ekwiwalentem σάρκινος // *carnalis*, zawiera ten sem. Przypomnijmy: 'związany z ciałem, często z odcieniem ujemnym, w przeciwieństwie do strony duchowej, utworzony z ciała; widomy, materialny; osobisty; 'lubieżny, zmysłowy'. Dlatego też przywołanie w analizowanych miejscach biblijnych leksemu *cielesny* jest uzasadnione semantycznie. Zauważmy jednak, że w tekstach religijnych jest on obciążony chrześcijańskimi wartościującymi asocjacjami moralnymi.

Z kolei w wartości semantycznej czeskiego przymiotnika *tělesný* 'tęlesný; hmotný, skutečný, smyslový'⁸⁰ sem substancjalny się nie mieści. Uwidacznia się on natomiast w dawnej wartości semantycznej derywatu od *maso*, tj. przymiotnika *masitý* – '(o těle n. jeho části) tvořený masem'; '(ve funkci gen.) masa'.⁸¹ Leksem ten w przeciwieństwie do przymiotnika *tělesný* nie uruchamia chrześcijańskich wartościujących asocjacji moralnych.

W 1516 roku w Bazylei ukazała się krytyczna edycja greckiego tekstu Nowego Testamentu, pt. *Novum Instrumentum*, w opracowaniu Erazma z Rotterdamu.⁸² Humanista dołączył swój filologiczny przekład na łacinę oryginalnego tekstu Nowego Testamentu. W trzech omawianych tu miejscach biblijnych jako ekwiwalent greckiego σάρκινος przywołał znany z *Wulgaty* łaciński przymiotnik *carnalis* (Rom 7:14; 1Cor 3:1; Heb 7:16⁸³). Natomiast w wersecie 2Cor 3:3 grecki przymiotnik przełożył jako *carneus*⁸⁴ 'of flesh (post-class.)'.⁸⁵ Tym samym dokonał reinterpretacji semantycznej tego wersetu biblijnego, polegającej na rezygnacji z uruchamiania chrześcijańskich wartościujących asocjacji moralnych, jakie niesie ze sobą w tekstach religijnych łacińskie *carnalis*, i na uwypukleniu semu substancjalnego, który jest dominantą semantyczną łacińskiego *carneus*.⁸⁶ Z taką interpretacją semantyczną zgodził się również Teodor Beza, przywołujący w swoim przekładzie Nowego Testamentu greckiego na łacinę (1556)⁸⁷ w wersecie 2Cor 3:3 przymiotnik *carneus*.⁸⁸

⁷⁹ LÉON-DUFOUR, *Słownik teologii biblijnej* (≪ ref. 76), s. 143-144.

⁸⁰ BĚLIČ – KAMIS – KUČERA, *Malý staročeský slovník* (≪ ref. 58), <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=masn%u00fd>.

⁸¹ *Elektronický slovník staré češtiny*, Praha 2006, <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=masit%u00fd>.

⁸² ERASMUS ROTERODAMUS (ed. & transl.): *Novum Instrumentum*, Basel 1516, <http://www.csntm.org/printedbook/viewbook/ErasmusNovumInstrumentum>. Trzy lata później po naniesieniu emendacji publikacja ta została wznowiona: ERASMUS ROTERODAMUS (ed. & transl.): *Novum Testamentum omne*, <https://archive.org/details/novumtestamentum00eras/page/480/mode/2up>. W odniesieniu do obu wydań służy skrót – *NovInstr16/19*.

⁸³ *NovInstr16/19* – Rom 7:14: »Scimus enim, quod lex spiritalis est. Ego autem *carnalis* sum, uenditus sub peccatum.« 1Cor 3:1: »Et ego fratres, non potui loqui uobis, ut spiritali[bus], sed ut *carnali*[bus], ut infanti[bus] in Christo.« Heb 7:16: Q[ui] no[n] iuxta lege[m] mandati *carnalis* fact[us] sit, sed iuxta pote[n]tia[m] uitae indissolubilis.«

⁸⁴ *NovInstr16/19* – 2Cor 3:3: »Dum manifestatis [*NovInstr19*: declaratis], q[uod] estis epistola Christi, subministrata, a nobis inscripta, no[n] atramento, sed spiritu dei uiue[n]tis, no[n] in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis *carneis*.«

⁸⁵ LEWIS – SHORT, *A Latin Dictionary* (≪ ref. 65), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3AAalphabetic+letter%3DC%3Aentry+group%3D19%3Aentry%3Dcarneus>.

⁸⁶ To rozwiązanie translatorskie Erazm podtrzymał w drugim wydaniu swojego opracowania krytycznego z roku 1519.

⁸⁷ DE BÈZE, Théodore (ed. & transl.): *Novum Testamentum*, Genève 1556, <https://archive.org/details/NovumTestamentumNewTestamentInLatinbeza1850/page/n255/mode/2up>. Posługiwał się będe skrótem – *BezNT56*.

⁸⁸ *BezNT56* – 2Cor 3:3: »Dum palam sit vos esse epistolam Christi subministratam a nobis, inscriptam non atramento, sed Siritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in *carneis* tabulis cordis.«

Zaproponowane przez Erazma Rotterdamskiego rozróżnienie semantyczne utrwalili w swoim przekładzie Nowego Testamentu Marcin Luter.⁸⁹ W wersetach Rom 7:14; 1Cor 3:1; Heb 7:16 reformator wprowadza do tekstu niemieckiego przymiotnik *fleischlich*⁹⁰ 'carnalis; aus Fleisch bestehend; sinnlich';⁹¹; do wersetu 2Cor 3:3 natomiast przymiotnik *fleischern*⁹² 'carneus; aus Fleisch bestehend'.⁹³ Ten drugi przymiotnik, jak wskazują przytoczone tu definicje semantyczne, uwytkła sem substancjalny i nie uruchamia chrześcijańskich wartościujących asocjacji moralnych.

Podążając za wzorcem zainicjowanym przez Erazma z Rotterdamskiego, a podchwycyonym przez Marcina Lutera i powtórzonym przez Teodora Bezę, takie rozwiązanie translacyjne zastosował także Jan Blahoslav w swoim przekładzie Nowego Testamentu – *Nový zákon vnově do češtiny přeložený* z 1564 roku (2. wydanie przejrane i poprawione z roku 1568). W wersecie 2Cor 3:3 przywołał przymiotnik *masitý*:

»Nebo to zjevné jest, že jste vy list Kristův, skrze přisluhování naše napsány ne černdlem, ale Duchem Boha živého, ne na dskách kamenných, ale na dskách srdce *masitých*.«⁹⁴

Werset ten nieco zmodyfikowany leksykalnie, jednak zachowujący przymiotnik *masitý*, jak już wiemy, został inkorporowany do *Biblii kralickiej*. W pozostałych trzech miejscach biblijnych ekwiwalentem greckiego *σάρκιος* jest podobnie jak w *Biblii kralickiej* przymiotnik *tělesný*.⁹⁵

Szesnastowieczni tłumacze Nowego Testamentu na język polski mogli zatem przywołać w wersecie 2Cor 3:3 jako ekwiwalent greckiego *σάρκιος* lub łacińskiego *carnalis* leksem *cielesny*, który w pozostałych trzech kontekstach nowotestamentowych uznać można za w pełni adekwatny semantycznie, lub też pójść za semantyczną interpretacją znaczenia greckiego *σάρκιος*, jaką zaproponował Erazm z Rotterdamskiego, przywołując w swoim przekładzie łacińskim leksem *carneus*. W wypadku tego leksemu w jego wartości semantycznej na pierwszy plan wysuwa się sem substancjalny.

To drugie rozwiązanie spośród polskich tłumaczy renesansowych zastosował jako pierwszy Szymon Budny, doskonały krytyk tekstu, w swojej pracy translacyjnej odwołując się do rozstrzygnięć między innymi Erazma z Rotterdamskiego, Marcina Lutera, Jana Kalwina, Teodora Bezy i innych.⁹⁶ Leksem *mięśny* w 2Cor 3:3 przywołany został we wszystkich czterech redakcjach przekładu Szymona Budnego (1570, 1572, 1574, 1589). Powtórzony on został także w *Nowym Testamencie* (1606) w opracowaniu Walentego Smalcjusia, który był korygandą wcześniejszego przekładu ariańskiego, niewykluczone, że właśnie Szymona Budnego.⁹⁷

Trzecim przekładem polskim, w którym pojawia się w wersecie 2Cor 3:3 leksem *mięśny* jako ekwiwalent greckiego *σάρκιος* (lub Erazmiańskiego *carneus*) jest *Biblia gdańska* (1632) w przekładzie Daniela Mikołajewskiego. W swojej pracy kierując się doktrynalną zasadą *solā Scriptura*, usilnie zabiegał on o to, by przekład na język polski semantycznie był możliwie bliski sensom tekstu oryginału.⁹⁸ W rozstrzygnięciu kwestii semantycznych, a co za tym idzie, w doborze możliwie najbardziej adekwatnych polskich ekwiwalentów greckiego oryginału

⁸⁹ *Biblia das ist die Gantze Heilige Schrifft Deutsch*, tłum. Martin LUTHER, Wittenberg 1534, <https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/epnresolver?id=935008438>. Posługiwał się będą skrótem – *Luth34*.

⁹⁰ *Luth34* – Rom 7:14: »Denn wir wissen, daß das Gesetz geistlich ist; ich bin aber *fleischlich*, unter die Sünde verkauft.« 1Cor 3:1: »Und ich, liebe Brüder, konnte nicht mit euch reden als mit Geistlichen, sondern als mit *Fleischlichen*, wie mit jungen Kindern in Christo.« Heb 7:16: »[...] welcher nicht nach dem Gesetz des *fleischlichen* Gebots gemacht ist, sondern nach der Kraft des unendlichen Lebens.«

⁹¹ DWDS. *Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute*, <https://www.dwds.de/wb/fleischlich>.

⁹² *Luth35* – 2Cor 3:3: »[...] die ihr offenbar geworden seid, daß ihr ein Brief Christi seid, durch unsern Dienst zubereitet, und geschrieben nicht mit Tinte, sondern mit dem Geist des lebendigen Gottes, nicht in steinerne Tafeln, sondern in *fleischerne* Tafeln des Herzens.«

⁹³ DWDS. *Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute*, <https://www.dwds.de/wb/dwb/fleischern>.

⁹⁴ *Nový zákon vnově do češtiny přeložený*, tłum. Jan BLAHOŠLAV, 1568, https://books.google.cz/books?id=r_xkAAAAcAAJ&pg=PP5&hl=pl&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false. Posługiwał się będą skrótem – *Blah64/68*.

⁹⁵ *BlahNT64/68* – Rom 7:14: »Víme zajisté, že Zákon jest duchovní, ale já jsem *tělesný*, prodáný hřichu.« 1Cor 3:1: »A já, bratři, nemohl jsem vám mluvit jako duchovním, ale jako *tělesným*, jako maličkým v Kristu.« Heb 7:16: »Kterýžto učiněn jest knězem ne podle zákona přikázání *tělesného*, ale podle moci života neporušitelného.«

⁹⁶ KOSSOWSKA, Maria: *Biblia w języku polskim*, I, Poznań 1968, s. 277.

⁹⁷ KOSSOWSKA, *Biblia w języku polskim*, II (← ref. 15), s. 36-37.

⁹⁸ Por. LISOWSKI, *Solā Scriptura* (← ref. 9), s. 443-445.

obok rozwiązań translacyjnych przywołanych we wcześniejszych polskich przekładach, i to bez względu na krąg wyznaniowy, w którym one powstały, pomocą służyły Danielowi Mikołajewskiemu także rozstrzygnięcia zawarte w czeskiej *Biblii kralickiej*.

Przywołując w wersecie 2Cor 3:3 leksem *mięśny* Daniel Mikołajewski zdecydował się przychylić się do interpretacji semantycznej greckiego *σάρκιος* zaproponowanej przez Erazma z Rotterdamu. To rozstrzygnięcie semantyczne, powtórzone w łacińskim przekładzie Teodora Bezy *Nowego Testamentu* (1556), wspierały decyzje translacyjne podjęte przez Marcina Lutra, a na gruncie polskim przez Szymona Budnego i Walentego Smalcjusia. Oparcie dla tego rozwiązania translacyjnego znalazł Daniel Mikołajewski w dokonanym z łacińskiej translacji Teodora Bezy czeskim przekładzie Jana Blahoslava, który po rewizji polegającej na zestawieniu tego przekładu z oryginałem greckim, dokonanej przez Jana Němčanského, wszedł w skład *Biblii kralickiej*.

Przymiotnik *mięśny*, choć w semantycznie zgodny z substancjalnym sensem leksemu zawartego w oryginale greckim (uwypuklonym w renesansowych przekładach łacińskich Erazma z Rotterdamu i Teodora Bezy), użyty w odniesieniu do tkanki organizmu ludzkiego budującej mięśnie ludzkie w ówczesnej polszczyźnie, uruchamiał sens niecodzienny, można by rzec naturalistyczny. SPXVI tak definiuje znaczenie leksemu *mięśny*: 'przymiotnik od *mięso*' to jest 'miękkie części ciała ludzkiego i zwierzęcego, często o przeznaczeniu jadalnym': 'sporządzony z mięsa (o potrawach)'; 'odżywiający się mięsem, jedzący mięso'; 'żyjący w mięsie'; 'związany pośrednio z mięsem'.⁹⁹ Trzykrotnie w tekstach kanonu źródeł SPXVI przymiotnik *mięśny* został użyty w kontekstach uruchamiających znaczenie, które mogło być derywowane z wersetu biblijnego 2Cor 3:3 – przen. 'podatny na działanie *faski* bożej, dobry (o sercu)'.¹⁰⁰ W dwu kontekstach ten przymiotnik wystąpił w znaczeniu uruchamiającym wartościujące chrześcijańskie asocjacje moralne, które typowo przekazywane były w tamtym stuleciu przez przymiotnik *cieśny*: *mięśny* – 'przymiotnik od *ciało*': 'cieśny, materialny, zmysłowy'; 'o ciele ludzkim w odróżnieniu od duszy, grzesznym pierwiastku w człowieku w odróżnieniu od *faski*'.¹⁰¹

Można przyjąć, że połączenie wyrazowe *tablica mięśna* zamiast powszechniejszego w polskich renesansowych przekładach nowotestamentowych połączenia *tablica cieśna* zostało wprowadzone do wersetu 2Cor 3:3 *Biblii gdańskiej* za sprawą służącego Danielowi Mikołajewskiemu za wzór rozstrzygnięć translacyjnych przekładu kralickiego. Wówczas niecodzienne w ówczesnej polszczyźnie kontekstowe substancjalne znaczenie przymiotnika *mięśny* 'wykonany z mięsa ludzkiego', uruchamiane także w czeskim tekście biblijnym przez przymiotnik *masitý*, uznać należy za bohemizm semantyczny.

Biblia gdańska wydana w 1632 roku na ponad 300 lat, bo do roku 1975, kiedy z inicjatywy Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego i Kościołów zrzeszonych w Polskiej Radzie Ekumenicznej ukazał się nowy przekład Pisma Świętego, tak zwana *Biblia warszawska*, była przekładem kanonicznym dla polskich ewangelików. Przez ten czas w ich świadomości utrwalano się to wymodelowane kontekstowo na wzór czeski znaczenie przymiotnika *mięśny* lub później *mięśny*.

⁹⁹ MAYENOWA et al., *Słownik polszczyzny XVI wieku*, XIV (← ref. 14), hasło: *mięśny*, <http://spxvi.edu.pl/index/haslo/66649>.

¹⁰⁰ 1. á což my im vczynimy/ iefli ich Bog fam nie przerobi/ á kámiennego ich fercá nie obrzeže: a nowego mięśnego/ miekkiego y powolnego nie vczyni? *CzechRozm* 68v. 2. y będę s ciebie wyrzucal ferce kámienne/ á będę dawał ferce mięśne/ iż będziez fluchał y wierzył Ewánieliey [!] *KrowObr* 47. 3. Pánu Bogu díkyuy ižeś fię iuz tákiego Teftámentu doczekał/ ktoryč z fercá opoczyftego/ mięśne y miekkie [...] czyni *SkarŻyw* 3. Por. MAYENOWA et al., *Słownik polszczyzny XVI wieku*, XIV (← ref. 14), hasło: *mięśny*, <http://spxvi.edu.pl/index/haslo/66649>.

¹⁰¹ *Ibidem*.